

MAO SZEDUN VA “KATTA SAKRASH”: MAQSAD VA AMALIYOT

Toshmatov Shohijahon Abduvohidjon o'g'li

*“Magnit Korean school”**Tarix fani o'qituvchisi va menejeri*

XX asrning ikkinchi yarmi jahon tarixida tub o'zgarishlar davri sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, Sharqiy Osiyo mintaqasida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham katta ta'sir ko'rsatdi. Xitoy Xalq Respublikasining asoschisi va Xitoy Kommunistik partiyasining yetakchisi bo'lgan Mao Szedun mamlakatni qisqa muddat ichida sotsialistik jamiyatdan kommunizm bosqichiga o'tkazishni orzu qildi. Shu maqsadda u 1958-yilda “Katta sakrash” (大跃进, Dàyuèjìn) deb nomlangan keng ko'lamli iqtisodiy va ijtimoiy dasturini ilgari surdi.

“Katta sakrash” dasturining bosh g'oyasi qishloq xo'jaligi va sanoatni bir vaqtning o'zida keskin rivojlantirish, Xitoyni qisqa muddatda rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shish edi. Amaliyotda esa bu jarayon o'ziga xos tajribalar — xalq kommunalari tashkil etilishi, uy sharoitida po'lat eritish kampaniyalari, yerlarni jamoaviy ishlash kabi choralar orqali amalga oshirildi. Biroq, siyosiy shiorlar va iqtisodiy realliklar o'rtasidagi tafovut, tashabbuslarning ilmiy asosga ega emasligi hamda markazlashgan boshqaruvning keskinligi kutilmagan oqibatlarga olib keldi.

Mao Szedun “Katta sakrash”ni tashkil etishga kirishar ekan, uning asosiy maqsadi eng qisqa muddatda Xitoyni kommunizmga o'tkazishdan iborat edi. Buning uchun u shunday ijtimoiy tashkilot shakllarini yaratish tarafdori bo'ldi, ular ishlab chiqarishning mislsiz iqtisodiy samaradorligiga erishish, kommunistik utopiyaning asosiy tamoyillarini hayotga tatbiq etish, shuningdek, Mao Szedunning XXK(b)dagi yetakchi mavqeyini mustahkamlash hamda XXK(b) va XXRning xalqaro kommunistik harakatdagi nufuzini oshirishga xizmat qilishi kerak edi. Bu utopik dastur ochiq-oydin millatchilik va messianlik ruhiga ega bo'lib, Mao tomonidan ilgari surilgan usullar butunlay asossiz emas, balki ijtimoiy sharoitlar hisobga olingan holda ishlab chiqilgan edi. Shu jihatdan, Xitoyning ulkan inson resurslarini asosiy vazifalarga safarbar qilish orqali qisqa vaqt ichida katta natijalarga erishish mumkinligi uning nazariy asosini tashkil qilgan.

Kutilayotgan “Katta sakrash”ning dastlabki chizgilari Mao Szedunning 1957-yil kuzida bo'lib o'tgan VIII chaqiriq III Plenumidagi nutqlarida namoyon bo'ldi. U iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar sur'atini tezlashtirish zarurligi haqidagi g'oyaga tamoman rozilik olishga muvaffaq bo'ldi. Mao Szedunning aniq takliflari qishloq xo'jaligida hosildorlik va samaradorlikni keskin oshirish, katta aholi massasini irrigatsiya qurilishlariga jalb etishdan iborat bo'lib, bu qishloq xo'jaligidagi vaziyatni tubdan o'zgartirishni ko'zlagan.

Shuningdek, u yirik ishlab chiqarish bilan bir qatorda o'rta va kichik sanoatni ham rivojlantirishni taklif qildi. Bu esa ommaviy mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkonini berardi. Xususan, po'lat ishlab chiqarishni keskin ko'paytirish maqsadida kichik

po'lat eritish zavodlarini barpo etish g'oyasi ilgari surildi. Ba'zi takliflar utopik va iqtisodiy jihatdan shubhali bo'lsa-da, keyinchalik "Katta sakrash" davrida amalda qo'llanildi.

Siyosatning ramziy ko'rinishlaridan biri sifatida butun mamlakat bo'ylab "to'rt zararli mavjudot" — kalamushlar, chumchuqlar, pashshalar va chivinlarni yo'q qilish tashabbusi amalga oshirildi. Bu kompaniya qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish va sanitariya holatini yaxshilash maqsadida bo'lsa-da, amalda ekologik muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1958-yil boshidan Mao Szedung partiyaning yuqori rahbarlarini o'z takliflarini tez amalga oshirishga ishontirishga kirishdi. Shubhalanuvchilarni safga keltirish uchun "o'ng konservatizmga qarshi" kompaniya boshlandi. Mao mamlakatni rivojlantirish bo'yicha o'n yillik rejani atigi uch yil ichida bajarishni va'daladi: 15 yilda Angliyani, 20 yilda AQShni ortda qoldirish, uch yil ichida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini Yaponiya darajasiga yetkazish.

Mahalliy hokimiyatlar va ishlab chiqarish birlashmalari Mao talablariga binoan bajarish qiyin bo'lgan rejalarga kirishdi. Shu yil bahoriga kelib, keskin rivojlanishga tayyorgarlik yakunlandi. Mao bu g'oyalarni amalga oshirish uchun partiyaning yuqori organlaridan ruxsat oldi. 1958-yil may oyida XXRKP VIII kongressining ikkinchi sessiyasida "uch qizil bayroq" kursi qabul qilindi: yangi umumiy liniya, "katta sakrash", xalq kommunalari. Dastlab kommunalar yirik kooperativ sifatida ko'rilgan bo'lsa, yoz davomida Mao ularni yangi kommunistik ijtimoiy tartibning asosi sifatida belgiladi.

Sessiyada iqtisodiy rivojlanish tezligini oshirish, temir va po'lat ishlab chiqarishni ko'paytirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini oshirish qarori qabul qilindi. Siyosiy byuroga yangi a'zolar, jumladan Maoga yaqinligi bilan tanilgan harbiy arbob Lin Byao kiritildi.

Davlat rejalashtirish qo'mitasi 1958-1962-yillar uchun yangi besh yillik reja ishlab chiqdi. Rejada sanoat mahsulotlarini 6,5 barobar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini 2,5 barobar ko'paytirish, po'lat ishlab chiqarishni 10 barobar oshirish nazarda tutilgan edi.

1958-yil yozida butun Xitoy "uch yil mehnat - o'n ming yillik baxt!" shiori ostida "katta sakrash"ga jalb qilindi. Millionlab odamlar yirik sug'orish loyihalarida ishladi, hatto Mao Zedung ham suv ombori qurilishida qatnashdi. Yer ishlov berishda chuqur parvarish va qalin guruch ekish kabi usullar qo'llanildi, qishloq aholisi esa "to'rt yov" sichqon, chivin, oqqush va chog'ni yo'q qilish bilan band bo'ldi.

"Butun mamlakat po'lat qaynatadi" shiori ostida 10 mingdan ortiq kichik va o'rta metallurgiya pechlari qurildi. Millionlab odamlar temir ishlab chiqarishga jalb qilindi, shu yil kuziga kelib 700 mingdan ortiq uy pechlari ishlagan va 100 million kishi metall ishlab chiqarishga jalb qilingan edi. Sanoat ham tezlashtirilgan rejimda ishladi, ishlab chiqarish hajmi oshirildi, resurslardan oqilona foydalanishga e'tibor kam qaratildi.

1958-yil yozida XXRKP yuqori rahbarlar guruhi mamlakat bo'ylab inspeksiya safarlarida bo'ldi, va Xitoy ishchi shijoatining namunasi sifatida ko'rindi. Mao Zedungning rejasi amalga oshirishga yaqin edi, endi esa erishilgan natijalarni siyosiy qarorlar bilan mustahkamlash qoldi. Shu maqsad Вэйдайхэ dam olish maskanida 1958-yil avgustida o'tgan kengaytirilgan Siyosiy Byuro yig'ilishida qo'yildi. Yig'ilishda nafaqat "katta sakrash" liniyasi tasdiqlandi, balki "kommunizatsiya" siyosatiga ham ta'rif berildi.

“Xalq kommunasi” atamasi Xitoy matbuotida 1958-yil iyul boshida paydo bo’ldi, yoz oxiriga kelib esa aynan xalq kommunalarini yaratish Mao Zedungning Xitoy shaklidagi kommunizmni joriy etish umidlariga bog’landi. Mao Zedungning fikricha, kommunalar Xitoy kommunistik jamiyatida universal ijtimoiy tashkilot shakli bo’lishi kerak edi va ularni qishloq va shaharlarga tatbiq etish rejalashtirilgan edi.

Xalq kommunalarining asosiy tamoyili a’zolarining hayotining barcha sohalarini umumlashtirishdan iborat edi. Avvalo, iqtisodiyotdan boshlanishi kerak edi: qishloqda uy xo’jaligi yerlarining bekor qilinishi, ish taqsimoti va alohida oilalarning daromadlari yo’q qilinishi lozim edi. Keyinchalik kundalik hayot, oziq-ovqat va ta’minot ham umumlashtirilishi kerak edi. Beydayhedagi chiqishida Mao Zedung shunday dedi: “Uy yerlar bekor qilinadi. Hozircha tovuq, o’rdak va daraxtlar dehqonlarga tegishli bo’ladi. Keyinchalik bular ham umumlashtiriladi... Pul asosidagi ish haqi tizimidan voz kechish va bepul ta’minot tizimini tiklashni o’ylash kerak”.

XXRKP yetakchisi aniq bildirdi: xalq kommunasi Xitoyda kelajakdagi ideal jamiyatning asosi bo’lishi kerak. U shunday yozgan: “Xalq kommunasi sotsializmdan kommunizmga asta-sekin o’tishning eng yaxshi shakli va rivojlanishi bilan u kelajakdagi kommunistik jamiyatning asosiy tuzilmasi bo’ladi».

Shunga qaramay, XXRKP va Xitoy davlatining yuqori rahbarlari shu oylar davomida «katta sakrash» siyosatini davom ettirishga qaror qildi va juda yuqori, amalga oshirib bo’lmaydigan rejalarga rozilik bildirdi. Unga ko’ra, kelasi yilda asosiy iqtisodiy ko’rsatkichlarni yana ikki barobar oshirish, temir ishlab chiqarishni 18 million tonnaga, don hosilini esa 525 million tonnaga yetkazish rejalashtirilgan edi.

1959-yil yoziga kelib, «uch qizil bayroq» siyosatining mamlakat uchun halokatli oqibatlari aniq namoyon bo’ldi. Qishloq xo’jaligi ishlab chiqarishi pasaydi, hatto bahor maydon ishlarini bajarish uchun ham don yetishmadi. Xalq xo’jaligi tarmoqlari o’rtasidagi nomutanosiblik va inflyatsiya xavfli darajaga yetdi, shaharlarni oziq-ovqat bilan ta’minlash yomonlashdi, transport holati esa og’ir ahvolga tushdi.

Umuman olganda, “Katta sakrash” siyosati Xitoyni tezkor modernizatsiyaga olib chiqish va kommunistik jamiyat tamoyillarini tatbiq etish niyatida ishlab chiqilgan bo’lsa-da, uning ko’plab g’oyalari utopik xarakterga ega bo’lib, iqtisodiy va ekologik jihatdan muammolarni keltirib chiqardi. Shu bilan birga, bu tajriba Mao Szedunning shaxsiy hukmronligini mustahkamlash va XXRning xalqaro maydondagi mavqeini belgilashda muhim rol o’ynadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Maddison. Monitoring the World Economy, Chinese Economy: Performance in the Long Run. – Paris: OECD, 2002. – P. 15.
2. Mao Zedong. On Constitutional Government of New Democracy. Selected Works of Mao Zedong. Vol. 2. – Beijing: People Publishing House, 1991. – P. 45.
3. Nathan Andrew. Chinese Democracy. – London: I.B.Tauris, 1986. – P. 127.

4. Overholt, The Rise of China: How Economic Reform is Creating a New Superpower. – New York, 2001. – P. 85.
5. Parsons T. The System of Modern Societies. Englewood Cliffs (N.J.) 1971. – P. 95.
6. Perkins D.H. China's Gradual Approach to Market Reform, Paper presented at the Conference in Comparative Experiences of Economics Reform and Post-Socialist Transformation. – Spain, 1992. – P. 78.
7. Phillip Short. The Dragon and The Bear: Inside China and Russia Today. – London: Hodder & Stoughton, 1982. – P. 53.
8. Piirainen T. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life. University of Helsinki, 1997. – P. 74.
9. Rostow W. The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto. – Cambridge, 1960. – P. 258.
10. Wei Jingsheng. The Fifth Modernization: Democracy. – New York: Viking Penguin, 1997. – P. 159.
11. Вэй Цинъюань. Чжунго гуаньчжи ши (История системы управления в Китае). – Шанхай: Дунфан чубань чжусинь, 2006. – С. 156.